

موضوع: *Modifications -- hadith

موضوع: حدیث -- علم الدرایه

موضوع: *Ilm al-Dirayah -- Hadith

موضوع: محدثان

موضوع: Hadith -- Authorities

شناسه افزوده: شهیدی، روح الله، ۱۳۶۱ -

شناسه افزوده: طباطبائی، سید محمدکاظم، ۱۳۴۴ -

شناسه افزوده: بهرامی خشنودی، مرتضی، ۱۳۵۲ - ویراستار

شناسه افزوده: دانشگاه قرآن و حدیث، مرکز آموزش الکترونیکی

شناسه افزوده: موسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر

رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ / ۳۹۹ / ۱۱۲ BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷ / ۲۶۴

نماد کتابشناسی ملی: ۵۰۴۷۰۵۳

بروشناسه: رحمان ستایش، محدث کاظم، ۱۳۳۴.

عنوان و نام پدید آور: قواعد توثیق راویان / محدث کاظم رحمان ستایش، روح الله شهیدی.

ارزیاب: سید محمدکاظم طباطبائی، ویراستار مرتضی بهرامی خشنودی (یرای) وزارت علوم.

تحقیقات و فناوری: دانشگاه قرآن و حدیث مرکز آموزش الکترونیکی.

مشخصات نشر: قم: موسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۶.

ملاحظات ظاهری: ۲۳۸ ص.

فروست: درس نوشتار: ۱۸.

شابک: 3 - 985 - 493 - 964 - 978 ISBN

بیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابخانه، ص: ۲۳۱.

موضوع: حدیث، تفسیر، قرآن و حدیث، مرکز آموزش الکترونیکی

موضوع: *Ilm al-Dirayah -- Hadith

موضوع: حدیث -- علم الدرایه

محمدکاظم رحمان ستایش

محمدکاظم رحمان ستایش - روح الله شهیدی

ارزیاب: سید محمدکاظم طباطبائی	ویراستار: مرتضی بهرامی خشنودی
صفحه آرا: مهدی خوش رفتار اکرم	طراح جلد: سید محمدکاظم رحمان ستایش

ناشر: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث • چاپ: اول / ۱۳۹۶ • چاپ نازنه دارالحدیث

شمارگان: ۵۰۰ • قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان • شابک: ۳-۹۸۵-۴۹۳-۹۶۴-۹۷۸

محل پخش

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵ تلفن: ۰۲۵ ۳۷۷۴۰۵۲۳

فاکس: ۰۲۵ ۳۷۷۴۰۵۷۱ / ص. پ ۴۴۶۸ / ۳۷۱۸۵

نمایشگاه دانشی علوم حدیث (قم، خیابان معلم) مجتمع ناشران، طبقه همکف پلاک ۲۹ تلفن: ۰۲۵ ۳۷۷۴۰۵۴۵

شهری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (صحن کاشانی) تلفن: ۵۵۹۵۲۸۶۲

<http://darulhadith.ir>

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

۹۷۸۰۹۸۵۱۰۱۱۰۱۵۱

درس
نوشتار
۱۸

مستقل آموشی مرکز آموزش اکتونوی

قواعد نوشتار و بیان

محمد کاظم رحمان ستایش
روح الله شهیدی

مجلس شورای اسلامی ایران
معاونت امور فرهنگی
مرکز نشر و توزیع

سخن‌مستانا

«مستانا» عنوان مجموعه «متون ندوینی نشر مرکز آموزش الکترونیکی» است. این متون از آغاز تأسیس مرکز - سال ۱۳۸۳ - تاکنون به عنوان «تابع درسی دانشجویان در مقاطع کارشناسی و ارشد» به تدریس رسیده است. بخشی از متون آموزشی مرکز، توسط ناشران دانشگاهی، مانند انتشارات آریا، منتشر شده است، از سال ۱۳۹۵ مرکز تصمیم گرفته تا همه «تابع درسی» را، به دو صورت قابل آماده و منتشر نماید:

۱- درس نوشتار

این اصطلاح به متونی اطلاق می‌شود که استاد افزون بر تدریس، مطالب دروس را قلمی بر روی تابلو می‌نویسد.

۲- درس ضبط شده

این عنوان به بخشی از جزوات آموزشی مرکز اطلاق می‌شود که به جهت فقدان متن مکتوب یا منبع مقبول در آن، «درس» همان گفتار استاد در تولید بسته‌های درسی چندرسانه‌ای، پیاده و پس از بازبینی و تغییرات ویرایشی، برای تسهیل در مطالعات و آزمون، به صورت موقت ضبط می‌شود. امید است صاحبان این آثار فرصت یابند تا این درس‌گفتارها را به کتاب‌های منقح تبدیل نمایند.

شایان ذکر است که با توجه به فقر منابع در موضوعات کتاب‌های تخصصی، نگاه‌های نو صاحبان آثار، بسیاری از این جزوات در مراکز معتبر دانشگاهی و حوزوی در حال تدریس است.

از خوانندگان گرامی به جهت برخی کاستی‌های احتمالی در ویرایش و یا استنادها، که از ناحیه مرکز - و نه صاحبان آثار - رخ داده، صمیمانه عذرخواهیم.

فهرست مطالب

مقدمه	۱۵
-------	----

درس اول: راه‌های اثبات توثیق خاص (۱)

مفهوم توثیق خاص	۲۰
قواعد توثیق خاص	۲۳
راه‌های اثبات توثیق خاص	۲۳
الف - توثیق معصوم	۲۴
۱. احراز وجدانی	۲۴
۲. احراز به واسطه روایت	۲۴
ضوابط استناد به توثیق معصوم	۲۵

درس دوم: راه‌های اثبات توثیق خاص (۲)

راه‌های اثبات توثیق خاص	۲۸
ب - توثیق عالم رجالی متقدم	۲۸
دلیل اعتبار آرای رجالیان	۲۹
مبنای نخست: شهادت	۲۹
بررسی و نقد مبنای نخست	۲۹
مبنای دوم: خبر واحد	۳۰
بررسی و نقد مبنای دوم	۳۰
مبنای سوم: خبرویت	۳۲
بررسی و نقد مبنای سوم	۳۲
مبنای چهارم: انسداد صغیر	۳۲
بررسی و نقد مبنای چهارم	۳۴
مبنای پنجم: وثوق و اطمینان	۳۴

درس سوم: راه‌های اثبات توثیق خاص (۳)

۳۷	راه‌های اثبات توثیق خاص
۳۷	ج - توثیق عالم رجالی متأخر
۳۸	دلیل اول
۳۹	نقد دلیل اول
۴۰	دلیل دوم
۴۲	دلیل دوم
۴۴	د - اجمال بر توثیق
۴۴	بیان اول
۴۵	بیان دوم
۴۵	ه - استفاده از مجموع روایین
۴۶	طبقات
۴۷	اسانید
۴۷	مشیخه
۴۹	اجازات
۴۹	احادیث
۵۱	سیره و تاریخ
۵۱	انساب

درس چهارم: توثیق راویان کتابها

۵۴	نکات مقدماتی
۵۴	نکته اول
۵۵	نکته دوم
	نکته سوم
۵۶	گونه‌های توثیقات عام
۵۶	۱. توثیق راویان کتابها
۵۶	۲. توثیق مشایخ راویان
۵۶	۳. توثیق بر اساس میانی خاص
۵۶	۴. توثیق خاندان‌های راویان
۵۶	فصل اول: توثیق راویان کتابها

۵۷	نظریه نخست: توثیق راویان تفسیر علی بن ابراهیم قمی
۵۷	الف - آشنایی با نگارنده و نگاشته
۵۸	ب - شرح نظریه و مستند آن
۵۹	ج - بررسی و ارزیابی نظریه
۵۹	۱. دلالت و گستره شمول مستند توثیق
۵۹	۲. بررسی انتساب کتاب به علی بن ابراهیم

درس پنجم: توثیق راویان کتاب‌ها (۲)

۶۶	نظریه دوم: توثیق راویان کتاب «کامل الزیارات» ابن قولویه
۶۶	الف - آشنایی با نگارنده و نگاشته
۶۷	ب - شرح نظریه و مستند آن
۶۸	ج - بررسی و ارزیابی نظریه
۷۱	نظریه سوم: توثیق راویان کتاب «المزار» مشهدی
۷۱	الف - آشنایی با نگارنده و نگاشته
۷۲	ب - شرح نظریه و مستند آن
۷۲	ج - بررسی و ارزیابی نظریه
۷۲	۱. دلالت و گستره شمول مستند توثیق
۷۳	۲. اعتبار مستند توثیق
۷۳	بررسی و نقد دلایل عدم اعتبار مستند توثیق
۷۳	دلیل نخست: ناشناخته بودن هویت شخصی و حال رجالی نویسنده کتاب
۷۳	نقد دلیل نخست
۷۴	دلیل دوم: معتبر نبودن توثیق نویسنده کتاب به دلیل متأخر بودن
۷۵	نقد دلیل دوم
۷۵	۳. بررسی انتساب کتاب به ابن مشهدی
۷۶	نظریه چهارم: توثیق راویان کتاب «بشارة المصطفى لشعبة المرنزی» طبری
۷۶	الف - آشنایی با نگارنده و نگاشته
۷۷	ب - شرح نظریه و مستند آن
۷۷	ج - بررسی و ارزیابی نظریه
۷۷	۱. دلالت و گستره شمول مستند توثیق
۷۸	۲. اعتبار مستند توثیق
۷۹	بررسی و نقد دلیل عدم اعتبار مستند توثیق

درس ششم: توثیق مشایخ راویان (۱)

۸۲	مروری بر مباحث پیشین
۸۲	فصل دوم: توثیق مشایخ راویان
۸۳	نظریه نخست: توثیق مشایخ نجاشی
۸۳	الف - شرح نظریه و مستند آن
۸۶	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۸۷	اصحاب و تابعان آن
۸۷	نظریه دوم: توثیق مشایخ «اصحاب اجماع»
۸۸	الف - شرح نظریه و مستند آن
۸۹	بررسی واژه‌های کلیدی مستند توثیق
۸۹	۱. فقها
۹۰	۲. اصحاب
۹۰	۳. اجماع
۹۱	۴. عصابه
۹۱	۵. تصدیق
۹۲	۶. تصحیح

درس هفتم: توثیق مشایخ راویان (۲)

۹۵	نظریه دوم: توثیق مشایخ اصحاب اجماع
۹۵	الف - شرح نظریه و مستند آن
۹۵	بررسی واژه‌های کلیدی مستند توثیق
۹۵	۷. «ما یصح»
۹۶	ب) بررسی و ارزیابی
۹۶	۱. دلالت مستند توثیق
۹۷	۱ - ۱. صحت مرویات اصحاب اجماع
۹۷	۲ - ۱. صحیح الحدیث بودن اصحاب اجماع
۹۸	۳ - ۱. وثاقت خود اصحاب اجماع
۹۹	یک اشکال و پاسخ آن
۹۹	۴ - ۱. وثاقت اصحاب اجماع و مشایخ آن‌ها
۱۰۰	نوع توثیق بر اساس هر یک از دیدگاه‌های چهارگانه

۱۰۰.....	جمع‌بندی دیدگاه‌ها
۱۰۱.....	۲. اعتبار مستند توثیق

درس هشتم: توثیق مشایخ راویان (۳)

۱۰۵.....	نظریه سوم: توثیق مشایخ ثقات سه‌گانه
۱۰۵.....	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۰۷.....	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۰۸.....	بررسی و نقد اشکال‌های نظریه
۱۰۸.....	اشکال نخست
۱۰۹.....	نقد اشکال نخست
۱۱۰.....	اشکال دوم
۱۱۱.....	نقد اشکال دوم
۱۱۱.....	اشکال سوم
۱۱۱.....	نقد اشکال سوم
۱۱۲.....	اشکال چهارم
۱۱۳.....	نقد اشکال چهارم
۱۱۶.....	پیموست
۱۱۶.....	بررسی مصداق پژوهانه اشکال چهارم (نقل ثقات سه‌گانه از ضعف)
۱۱۷.....	پاسخ نخست: بسیاری از این موارد نقض، در شمار اساتید ثقات، نیستند
۱۱۹.....	پاسخ دوم: تضعیف برخی از اساتید ثقات سه‌گانه، به لحاظ مذهب است
۱۱۹.....	پاسخ سوم: برخی از مثالهای نقض‌ها، در واقع، خطایی برخاسته از اشتراک اسمی است
۱۲۰.....	پاسخ چهارم: ضعف برخی از موارد نقض، یا ثابت نیست و یا دچار معارض است

درس نهم: توثیق مشایخ راویان (۴)

.....	نظریه چهارم: توثیق مشایخ جعفر بن بشیر
۱۲۲.....	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۲۳.....	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۲۳.....	نظریه پنجم: توثیق مشایخ محمد بن اسماعیل بن میمون زعفرانی
۱۲۳.....	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۲۳.....	ب - بررسی و ارزیابی نظریه

۱۲۴	نظریه ششم: توثیق مشایخ علی بن حسن طاطری
۱۲۴	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۲۴	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۲۵	نظریه هفتم: توثیق مشایخ احمد بن محمد بن عیسی اشعری
۱۲۵	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۲۶	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۲۷	نظریه هشتم: توثیق شیخ خاندان ابن فضال
۱۲۷	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۲۷	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۲۸	نظریه نهم: توثیق مشایخ ربیع جلیل القدر
۱۲۸	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۲۹	ب - بررسی و ارزیابی نظریه

درس دهم: توثیق بر اساس مبانی خاص (۱)

۱۳۳	فصل سوم: توثیق بر اساس مبانی خاص
۱۳۴	نظریه نخست: توثیق وکیلان ائمه
۱۳۴	الف - بازشناسی واژه‌های در پیوند با مفهوم توثیق ائمه
۱۳۵	۱. وکیل
۱۳۶	۲. سفیر
۱۳۷	۳. باب
۱۳۸	۴. قیم
۱۳۹	۵. نایب
۱۳۹	ب - شرح نظریه و مستند آن
۱۴۰	۱. دلیل نقلی (روایی)
۱۴۰	۲. دلیل عقلی
۱۴۱	ج - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۴۱	بررسی و نقد اشکال‌های نظریه
۱۴۱	۱. اشکال‌های دلیل نقلی
۱۴۱	نقد اشکال‌های دلیل نقلی
۱۴۱	۲. اشکال‌های دلیل عقلی
۱۴۲	نقد اشکال‌های دلیل عقلی

درس یازدهم: توثیق بر اساس مبانی خاص (۲)

۱۴۶	نظریه دوم: توثیق مشایخ اجازه
۱۴۶	الف - بازشناسی مفهوم «شیخ اجازه»
۱۴۷	ب - شرح نظریه و مستند توثیق
۱۴۹	ج - بررسی و ارزیابی
۱۴۹	دیدگاه نخست: توثیق مشایخ اجازه
۱۵۰	نقد دیدگاه نخست
۱۵۱	د - راه دوم: توثیق مشایخ اجازه
۱۵۳	دیدگاه دوم: توثیق برخی از مشایخ اجازه
۱۵۵	دیدگاه چهارم: ارزیابی مشایخ اجازه از توثیق

درس یازدهم: توثیق بر اساس مبانی خاص (۳)

۱۵۷	نظریه سوم: توثیق راویان کثیر الروایه
۱۵۷	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۵۷	دلیل نخست: احادیث نشان دهنده اعتبار راویان کثیر الروایه
	دلیل دوم: کثرت روایت به همراه عدم طعن و تضعیف، نشانه حسن ظاهر و در نتیجه، عدالت راوی
۱۵۹	دلیل سوم: بررسی شرح حال راویان کثیر الروایه
۱۶۰	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۶۰	بررسی و ارزیابی دلیل نخست
۱۶۱	بررسی و ارزیابی دلیل دوم
۱۶۱	بررسی و ارزیابی دلیل سوم
۱۶۱	نظریه چهارم: توثیق صاحبان اصل و کتاب
۱۶۱	الف - شرح نظریه و مستند آن
	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۶۷	پایوست

درس سیزدهم: توثیق بر اساس مبانی خاص (۴)

۱۷۰	نظریه پنجم: توثیق مصاحبان معصوم
۱۷۰	الف - شرح نظریه و مستند آن

۱۷۱	ب - بررسی و ارزیابی
۱۷۱	دیدگاه نخست: وثاقت مصاحبان معصوم
۱۷۱	دیدگاه دوم: ممدوح بودن مصاحبان معصوم
۱۷۲	دیدگاه سوم: عدم وثاقت و مدح مصاحبان معصوم
۱۷۳	نظریه ششم: توثیق اصحاب امام صادق در رجال شیخ طوسی
۱۷۳	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۷۶	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۷۹	شواهد بر تصدیق حسن کلام شیخ مفید بر راویان موجود در رجال ابن عقده
۱۷۹	تأیید نخستین
۱۸۰	ششمین

درس چهاردهم: توثیق بر اساس مبانی خاص (۵)

۱۸۲	نظریه هفتم: توثیق راویان واقع در سید مه کوم به صحت
۱۸۲	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۸۵	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۸۶	ب - یک - دلالت مستند توثیق
۱۸۶	۱ - چیستی مستثنا و دلیل استثنا
۱۸۸	۲ - دلالت استثنا بر وثاقت مستثنا
۱۹۰	دلایل آیت الله خوبی در رد این دلالت
۱۹۱	دیدگاه برگزیده
۱۹۱	۳ - انحصار یا عمومیت استثنا
۱۹۲	ب - دو - گستره شمول مستند توثیق

درس پانزدهم: توثیق بر اساس مبانی خاص (۶)

۱۹۵	نظریه هشتم: مدح راویان واقع در مشیخه شیخ صدوق
۱۹۶	الف - شرح نظریه و مستند آن
۱۹۷	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۱۹۹	نظریه نهم: توثیق راویانی که مورد ترحم یا ترسی قرار گرفته‌اند
۲۰۰	الف - شرح نظریه و مستند آن
۲۰۰	ب - بررسی و ارزیابی نظریه

درس شانزدهم: توثیق خاندان‌ها

۲۰۵	فصل چهارم: توثیق خاندان‌ها
-----	----------------------------

۲۰۶	نظریه نخست: توثیق خاندان ابو شعبه حلبی
۲۰۶	الف - شرح نظریه و مستند آن
۲۰۸	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۲۰۹	نظریه دوم: توثیق خاندان رؤاسی (ابو ساره)
۲۰۹	الف - شرح نظریه و مستند آن
۲۱۰	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۲۱۱	نظریه سوم: توثیق خاندان ابو جهم
۲۱۱	الف - شرح نظریه و مستند آن
۲۱۲	ب - بررسی و ارزیابی نظریه
۲۱۲	نظریه چهارم: توثیق خاندان نعیم آزدی
۲۱۲	الف - شرح نظریه و مستند آن
۲۱۳	ب - بررسی و ارزیابی نظریه

فهرست

۲۱۵	فهرست آیات
۲۱۶	فهرست معصومان
۲۱۷	فهرست اشخاص
۲۲۶	فهرست کتابهای متن
۲۲۸	فهرست شهرها و اماکن
۲۲۹	فهرست گروه‌ها و خاندان
۲۳۱	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

پس از مانده صد سال سخن و رفتار معصومان، حدیث انتقال و باز گویی سنت ایشان را بر عهده داشته است. به هر حال، روایان و ناقلان شیعی با امانت داری و راستگویی، می‌کوشیدند تا احادیث را به نسل‌های بعد برسانند و فداکاریها، مجاهدتها و جانفشانیهای ایشان در دوران خفقان و ستم بر شیعه و سلب اهل بیت، میراث حدیثی گرانبهایی را از هزار توی تاریخ به دست ما رسانده است. اما با وجود این فراوان اقامت اسلامی به میراث حدیثی، گاه روایانی نا اهل، مغرض و به عمد یا کم حافظه و اشتباه کار و از سر برداشته، دامن این میراث را بیالودند و زلال چشمه سار شریعت را به منقولات خویش کدر و تیره گردانیدند.

نا گفته خود پیدا است که وجود اندک روایانی از این دست اعتبار و حجیت حدیث را خدشه دار نخواهد ساخت، با این وجود در درازنای تاریخ، عالمان و محدثان کوشیده‌اند با بهره‌گیری از رهنمودهای اهل بیت، قواعدی برای شناخت روایان ضعیف بنیان نهند تا راه دریافت آموزه‌های دین را از وجود رهنمایان پاک سازند.

در نگاهی کلی، هندسه کوششهای دانشیان را اینگونه می‌توان بر سه رده دانست: سول فقه را به روشن داشت حجیت کلی اخبار گماردند، دانش رجال را برای بیان مصادیق و صغریات رجالی و بیان حال روایان پی افکندند و با بهره‌جویی از این دو اعتبار صغری اخبار را به گونه‌ای کامل، اثبات و احراز کردند. افزون بر این در مرحله‌ای دیگر به فهم متون احادیث نیز پرداختند و گاه برآیند آن را در پالایش حدیث و واکاوی اعتبار صدور آن، به کار بستند.

به هر روی، علم رجال همچون بسیاری از دیگر علوم اسلامی، در نخستین سده‌های

ظهور یافته، در گذر زمان به رشد و کمال رسیده و یافته‌ها و داده‌های فراوان فراهم آورده است. روزگاری، این دانش به گونه‌ای روشمند و منسجم تدریس نمی‌شد و بسیاری از قواعد آن، در آغاز یا انجام نگاهشته‌های رجالی پراکنده بود. ولی بحمد الله اکنون، آموزش و راگیری این دانش در جوامع دانشگاهی و حوزوی و در قالب واحدهای درسی رسمی پی جویی می‌شود.

با این وجود روند آموزش علم رجال، از نبود برنامه درسی بسامان و متون متناسب رنج می‌برد. از همین رو، پیش‌شش ماده درسی در حوزه آشنایی با دانش رجال و قواعد آن طراحی گردید که به ترتیب آموزشی به شرح زیر است:

۱. آشنایی با علم رجال، دلیلات، مفاهیم، کارکردها

۲. آشنایی با کتب رجال شیعه

۳. جرح و تعدیل یا توثیق و تضعیف

۴. قواعد توثیق راویان یا توثیقات عامه

۵. سند شناسی

۶. آشنایی با منابع رجالی اهل سنت

سرفصلهای هر یک از این دروس در دوره‌های گونه‌گون مدرّس و باز خوردهای آن نگریسته شد و سپس بر اساس آن متون نهایی هر یک از دروس پیشین، نگاشته شد.

کتاب پیش روی، با هدف آموزش چهارمین ماده درسی قلمی شد است. در چند این نگاهشته، به شکل مستقل، کارایی خاص خود را دارد، اما در ساختار کلی علم رجال حلقه ای واسط میان دیگر مباحث است. به همین دلیل، انگاره بستندگی آن در آشنایی با علم رجال، ناصواب است.

این کتاب، در پی روشن داشت قواعد کلی توثیق، چه توثیقات خاص و چه توثیقات عام است و می‌کوشد تا به شکلی آموزشی، دیدگاههای مختلف در این زمینه را ارائه کند.

با این حال پژوهش گسترده تر در باره هر یک از این قواعد، بایسته و شایسته است. نویسنده، مدرّسان، اساتید، دانشجویان و طلاب محترمی که با این کتاب آشنا می‌شوند،

همه باید تحقیق بیشتر و گسترده تر در این موضوعات را حق و وظیفه خود بدانند و هیچ گاه درون مایه کتاب را حرف نهایی در این موضوع تلقی نکنند.

در اینجا برخود لازم می‌دانم که از همه عزیزانی که در به ثمر رسیدن این کتاب مرا یاری کردند، یاد کرده و تشکر و قدر دانی نمایم. نخست از جناب آقای دکتر روح الله شهیدی که این کتاب محصول نگارش ایشان است و دست نوشته‌های اینجانب به همت ایشان به این شکل در دسترس من قرار گرفت و حجت الاسلام سید محمد کاظم طباطبایی که مطالب کتاب را ارزیابی کردند.

این کتاب نخستین گام آموزشی در مسیر نگارش کتابی درسی در این موضوع است. امید است که اساتید دانش‌آوران با ارایه نظرات و پیشنهادات خود در تقویت و پر بار کردن آن، ما را یاری کنند.

محمد کاظم رحمان ستایش